

Hľadanie (trvalo) udržateľnej globálnej rozvojovej alternatívy

M. Huba: Search for Sustainable Global Development Alternative. Život. Prostr., Vol. 32, No. 4, 173–177, 1998.

What is the meaning of the notion "alternative" in intention of our topic? It is a way markedly distinguished from the "main" or "dominant" stream but it is also not only a "large refusal" without (at least frame) offer of another solution.

The contemporary process of globalisation is in relation to realisation of the alternative against the existing dominant model of development in ambivalent relation. The long-lasting unsustainability of the dominant systems of the twentieth century and values they emphasised and depended on are evident. Alternative ought to be searched in frames that will be not limited by ideological taboos on the one hand, and on the other they will be not in contradiction to the best experience from the history of mankind and they will not try to adapt the reality to artificial constructions.

Earth Summit in 1992 indicated the conception of sustainable development as an alternative of global development model integrating and optimising the interrelations among basic dimensions of development. Since the industrial revolution they used to be understood as contentious, but their long-term contradiction is not acceptable. Only the future will show whether the conception of sustainability will become a real alternative. But it is a fact, that regardless of the name and definition, we have no too many choice.

Alternatíva je – podľa slovníka cudzích slov – možnosť voľby medzi dvoma prípadmi, možnosť výberu. Alternatívny je potom pripúšťajúci alebo umožňujúci takúto voľbu.

Na úrovni krajiny, spoločnosti, komunity, odvetvia a pod., je vždy do značnej miery diskutabilné, od ktorej chvíle sa dá hovoriť skutočne o alternatíve. Na Slovensku v ostaných rokoch "plával proti prúdu" aj ten, kto sa len zasadzoval za dôsledné dodržiavanie zákonov, prehľadné pravidlá ekonomickej transformácie, elementárnu slušnosť a pod. Aj zápas o takéto zdanlivé samozrejmosťi je síce (žiaľ) potrebný a dôležitý, ale ešte zrejme nie je tou pravou a dlhodobou alternatívou.

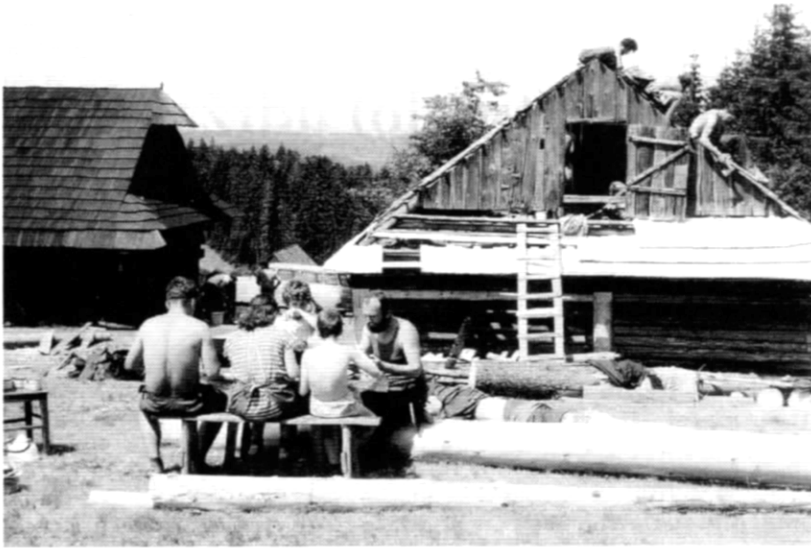
Čo je to alternatíva v intenciách nášho zadania? Cesta, ktorá sa dostatočne markantne líši od toho, čo tvorí "hlavný" či "dominantný" prúd, a pritom to nie je len "veľké odmietnutie" bez ponuky (aspoň rámcovej) iného riešenia. Pri takejto definícii alternatívy je tiež dôležité, že by nemala byť "vytrhnutá z kontextu", mala by domýšľať (aspoň rámcovo) aj súvislosti s celým okolitým systémom, a to v čase i priestore.

Prebiehajúci proces globalizácie je vo vzťahu k realizácii alternatívy voči dnes dominantnému modelu rozvoja v ambivalentnom vzťahu. Na jednej strane by mohol výrazne pomôcť realizácii alternatívnych modelov, najmä v oblasti ekonomiky, keďže tie často nie je reálne možné uskutočniť len na úrovni jednotlivých národných štátov. Na druhej strane, tento proces hrozí elimináciou akýchkoľvek snáh o alternatívu, a naopak, podporou a zakonzervovaním neudržateľných vývojových trendov.

Čo je podmienkou presadenia sa alternatívy?

Kuhn (1981) píše, že ľudia vždy zotrvávajú pri starom, hoci aj nezmyselnom pohľade na svet tak dlho, kým sa im neponúkne nový a jasný model, nová schodná alternatíva. Na zmenu pohľadu na svet podľa neho treba:

- mať nový, alternatívny model,
- porovnať známe informácie a starý model,
- porovnať známe informácie a nový model,

Kvačianska dolina – v 70. rokoch vzniklo hnutie zamerané na obnovu ľudových stavieb, ich záchranu i ako alternatíva voči prevažujúcim formám rekreácie

- porovnať starý a nový model navzájom, aby sa zistilo (a preukázalo), ktorý z nich viac zodpovedá skutočnosti.

Prijatie nového modelu umožňujúceho úspech je veľkým mentálnym a kultúrnym skokom. Existuje niekoľko strategických predpokladov presadenia sa alternatív. Spoločenské hnutia, ktoré sú jej nositeľmi potrebujú, aby ich aktivisti a priaznivci hrali účinne štyri rôzne úlohy: *občanov*, *rebelov*, *zástancov zmeny* a *reformátorov*. Aby mohli aktivisti získať potrebnú väčšinu verejnosti na dosiahnutie cieľa, musia ich vnímať ako *zodpovedných občanov*. Protagonisti alternatívy musia byť zároveň *rebelmi*, ktorí nahlas odmietajú pomery a politiku, znásilňujúce základné spoločenské (a v našom prípade i environmentálne – pozn. M. H.) hodnoty. Protest samotný však nestačí. Aktivisti sa zároveň musia *dôsledne zasadzovať za žiaduce zmeny* a pracovať na výchove a získavaní verejnosti k opozícii voči súčasnej politike a za hľadanie pozitívnych, konštruktívnych riešení. A napokon sú potrební *reformátori*, ktorí v oficiálnych vládných a zákonodarných štruktúrach presadzujú tieto riešenia do zákonov a vládnej politiky a pracujú na ich všeobecnom prijatí.

Súčasná situácia "alternatív" na Slovensku

V novembri 1989 sa zdalo, že alternatíva voči dominantným politickým a ekonomickým modelom je na dosah ruky. Dokonca tieto nádeje vkladali do vývoja vo vtedajšom Československu viac zahraniční pozorovatelia, než domáci obyvatelia, zaskočení rýchlosťou a hĺbkou zmien. O 9 rokov neskôr by sme medzi rozho-

dujúcimi politickými a ekonomickými subjektmi súčasného Slovenska skutočnú alternatívu hľadali zrejme márne. Aj keď jednotlivé tábory o sebe rady vyhlasujú, že sú alternatívou voči tým druhým, v praxi sa spravidla uchylujú k dvom extrémom. Buď mechanicky odmietnu všetko, čo robí názorový odporca pokračujúc v duchu čierneho-bieleho schematickeho modelu zdedeného po minulom režime, alebo sú ich "alternatívy" len variáciami na tú istú tému. Okrem nedostatku invencie či odvahy pri hľadaní skutočne alternatívnych prístupov a modelov je tu citeľná aj obava dotýkať sa určitých tabuizovaných tém. Jednou z nich je napríklad neviditeľná (a pritom údajne všemocná) ruka trhu, rast hrubého domáceho produktu za každú cenu, ako prvoradá politiky im-

peratív a rastúca miera uspokojovania materiálnych potrieb ako najdôležitejšie politikum, národný štát a jeho suverenita, bez ohľadu na susedov ai. Pritom je dôležité rozlišovať, či ide len o dogmy, módné vlny, alebo je orientácia krajiny, spoločnosti či jej súčastí v danej situácii skutočne "nealternatívna" a navrhovaná alternatíva je iba chimérou či účelovou mystifikáciou verejnosti (napr. vízia neutrality bez reálnych medzinárodných garancií, náhrada urbanizácie ruralizáciou, možnosť vývojového návratu do predindustriálnej éry, rozvoj založený na predstave nevyčerpatelných zdrojov a pod.).

Alternatíva voči neutržateľným vývojovým trendom – rôzne spôsoby hľadania východísk

Práve v snahe vyhnúť sa ideologicky tabuizovaným témam mnohí autori sa sústreďujú na hľadanie alternatív v oblasti technologickej, ktorá je ideologicky neutrálna. Cieľom takýchto prístupov (Weizsäcker, Lovins, Lovinsová, 1996; FOE-E, 1995) je dokázať, že zachovať súčasnú úroveň spotreby na bohatom Severe a zároveň zvýšiť materiálnu úroveň obyvateľov chudobného Juhu možno pri štvornásobnom (ba i desaťnásobnom) znížení spotreby surovín a energie, a teda aj podstatne menšom rozsahu devastácie životného prostredia. Takýto prístup môže byť kompatibilný s fungovaním spoločnosti na trhovom princípe, aj keď si tento model bude vyžadovať nemalé korektúry. Jednou z najčastejšie odporúčaných zmien je presun ťažiska daňovej a iných záťaží z oblasti práce (či pracovnej sily) do sféry spotreby surovín, energie a devastácie životného prostredia.

Úspech v tejto oblasti sa zrejme nebude môcť dosiahnuť bez verejnej podpory, politickej vôle a uplatnenia účinných ekonomických nástrojov. Podstatnú korektúru si budú vyžadovať také globálne ekonomické ukazovatele, za aké sa už desťročia považuje najmä hrubý domáci produkt (HDP). HDP je však zafažený mnohými obmedzeniami, a preto len veľmi zjednodušene, a neraz deformovane, reflektuje ekonomickú realitu (o. i. práve vo vzťahu k spotrebe surovín či devastácii životného prostredia, kde HDP nerozlišuje medzi investíciami s pozitívnymi a negatívnymi dôsledkami). Za kľúčový strategický cieľ možno označiť prekonanie sčasti reálnych, sčasti predpokladaných antagonizmov medzi ekonómiou a ochranou životného prostredia.

Nezaobíde sa to bez zahrnutia reálnych cien surovín, problému odpadov, ale aj celkových škôd na životnom prostredí do cien výrobkov a služieb. (Keďže tieto náklady dosiaľ zostávali mimo cenotvorby, označujú sa ako externality a ich zahrnutie do cien a celkových ekonomických kalkulácií sa zvykne nazývať internalizáciou externalít, pozn. M. H.). Úlohou dňa je tiež hľadať možnosti dvojnásobných či viacnásobných víťazstiev ("win-win strategy"). Dobrým príkladom je uplatnenie "plánovania podľa najnižších celospoločenských nákladov" (Least Cost Planning - LCP) v energetickom sektore niektorých štátov USA. Tento prístup núti legislatívno-ekonomickou cestou všetky subjekty narábajúce s energiou orientovať sa na tie zdroje, ktoré sú z komplexného hľadiska najhospodárnejšie. Priniesol poznanie, že v súčasnosti sú napr. investície na úsporu 1 kWh niekoľkonásobne výhodnejšie, než na získanie 1 kWh elektrickej energie investovaním do výstavby (a potom likvidácie) jadrovej elektrárne. Nie je ťažké prísť na to, kto na takomto racionálnom viacúčelovom prístupe profituje. Je to spotrebiteľ, daňovník a volič v jednej osobe, ktorý pri nižších cenách vyrobenej energie šetrí svoju peňaženku, je to politik, ktorému sa podarí uviesť podporu takéhoto opatrenia do života, je to životné prostredie a zároveň celá spoločnosť, lebo sa vyhne mnohým zbytočným záťažiam a rizikám. Je to aj sociálna sféra či sféra zamestnanosti, lebo investovanie do úspor a šetrných sofistikovaných technológií vytvára spravidla väčšie množstvo a trvalejších pracovných príležitostí než centralizované veľkozdroje energie, a je to napokon podnikateľ s energiou, ktorý vyrobí spomenutú 1 kWh elektrickej energie lacnejšie.

Príklady možného štvornásobného zníženia spotreby surovín a energie nepochádzajú z ríše utópií, všetky sa už vo väčšej či menšej miere niekde vo svete realizujú (niekoľkonásobné zníženie potrebných vstupov v prepočte na jednotku výkonu v prípade počítačovej techniky je len jedným z príkladov).

Aj keď revolúcia v oblasti efektívnosti využívania zdrojov ("eco-efficiency") sa zdá byť reálna, a čiastočne

už i prebieha, mnohí autori (napr. Weiszäcker, Lovins, Lovinsová, 1996) upozorňujú, že sama nebude stačiť, ak ju nebude sprevádzať "revolúcia" v oblasti našich nárokov ("eco-sufficiency"). V prvom rade sa to týka, samozrejme, nadspotrebou trpiaceho a zvyšok sveta ohrozujúceho Severu, ale aj privilegovaných skupín obyvateľstva Juhu, ktorý ako celok trpí viac nedostatkom než nadbytkom.

Táto oblasť uvažovania by sa dala rozdeliť na pragmatickú a hodnotovú. Do prvej môžeme zaradiť obmedzovanie nárokov, ktorých škodlivosť či kontraproduktívnosť je takpovediac vedecky dokázaná: fajčenie, konzumácia psychofarmák všetkého druhu, nadspotreba mäsa, a najmä tukov, podobne aj cukrov a celkovo nadbytočný príjem kalórií, nadmerné používanie automobilu namiesto aktívneho pohybu, plytvanie vodou, energiou atď. Pragmatickú reduciu spotreby by mal sprevádzať rast vzdelania a výchova spotrebiteľa k takému správaniu sa, ktoré je jednoducho výhodnejšie. Druhou výraznou podpornou tendenciou by malo byť

DO JASKÝŇ A NA STROMY

úsilie štátu o zníženie chorobnosti obyvateľstva (a tým aj nákladov na zdravotnú starostlivosť), zníženie spotreby strategických surovín, zníženie záťaže prostredia a z nej vyplývajúcich negatívnych dôsledkov a pod. Opäť teda výsostne pragmatické dôvody.

Náročnejšia, ale z dlhodobého hľadiska trvalejšia, je hodnotová reorientácia a ňou potom podmienená zmena praktického správania sa.

Brilantnú klasifikáciu hodnôt zlučiteľných s trvalo udržateľným spôsobom života v konfrontácii s hodnotami podporujúcimi neudržateľné smerovanie, vypracoval J. Vavroušek (1993). Hodnoty, ktoré preferuje, nie sú síce v prípade súčasných západných (ani východných) spoločností väčšinové, ale v zásade sú zlučiteľné s anticko-židovsko-kresťanskou tradíciou euroamerického makroregiónu a už len z tohto prostého dôvodu by návrat príslušníkov našej civilizácie k nim nebol znásilnením prevládajúceho svetonázoru, ale skôr renesanciou jeho základov (úcta k životu i prírode ako celku, kooperatívnosť, dôraz na kvalitu života, uvedomelú skromnosť a odriekanie si vecí zbytočných, rozvoj ľud-

ských práv a slobôd pri rešpektovaní zodpovednosti s nimi spojenej, opatrnosť pri všetkých zásahoch do prírody a spoločnosti, namiesto "pýchy rozumu" vzájomná tolerancia a i.).

Aj keď je iste jednoduchšie povedať, čo by sa malo, než to aj uskutočniť, dnešnému dezorientovanému ľudstvu, zaujatému hasením požiarov následkov, namiesto ich predchádzaniu v rovine príčin, by prospelo, keby sa na začiatok zhodlo aspoň na pomenovaní hlavných chýb uplynulého vývoja a na stanovení spoločných cieľov, resp. alternatív k doterajším vývojovým trendom. Vavrouškovo "Desatoro" je z tohto hľadiska stručným a zrozumiteľným návodom.

Hodnotová orientácia na znížovanie spotreby súvisí s poznaním, že nadmerná spotreba a v jej dôsledku nasledujúca devastácia životného prostredia, a tým aj života v celej jeho rôznorodosti, je amorálna. Podľa kresťanskej vierouky je hriechom páchaným na ostatnom stvorenstve, a tým aj hriechom voči jeho Stvoriteľovi. V tomto zmysle sa dá chápať napríklad uvedomelé a dobrovoľné vegetariánstvo ako jedna z foriem znížovania dopytu po produktoch spriemyselnenej a úcty k životu úplne zbavenej živočíšnej výroby. Podobne je to v prípade odmietania výrobkov z kožušín chovaných (trápených) zvierat.

Inou formou hodnotovej reorientácie je nahrádzanie trvalo neudržateľných foriem dopravy, obalov či hoci pracích práškov, udržateľnejšími. Vari najmarkantnejšie je to práve v doprave, kde živelný rozvoj individuálneho automobilizmu sprevádzaný úpadkom verejnej hromadnej dopravy vedie najmä v urbánnych štruktúrach ku kolapsu.

Kdesi medzi pragmatickou a hodnotovou stránkou vecí sa nachádza ohľad, ktorí jednotlivci či spoločnosti berú na verejné blaho, na hodnoty prostredia, ktoré nie sú bezprostredným vlastníctvom nikoho a zároveň sme od nich závislí všetci: ovzdušie, svetový oceán, krása krajiny a pod. Tieto hodnoty môžu mať povahu lokálnu, národnú či globálnu, a podľa toho vstupuje do hry aj množstvo ohľadov, ktoré by sme pri narábaní s nimi mali brať do úvahy. Čím vyššia hierarchická úroveň, tým sa nám takéto ohľady budú zdať abstraktnejšie a vzdialenejšie. Ale ak platí, že pred Bohom i pred globálnymi dohovormi OSN sme si všetci rovní, nemôžeme zároveň považovať za samozrejmé, že priemerný obyvateľ Slovenska spotrebuje surovín i vyprodukuje odpadov mnohonásobne viac, než jeho blízny napríklad v Indii. Bez ohľadu na úroveň ohľadov je však evidentné, že okrem hodnotového (alebo etického), má tento postoj aj pragmatický rozmer: čím bezstarostnejšie budeme pristupovať k čerpaniu neobnoviteľných zdrojov, tým skôr sa vyčerpajú. Čím laxnejšie budeme pristupovať k devastovanému prostrediu, tým skôr sa to prejaví na našom zdraví. Sociologické výskumy doka-

VODNÉ DIELO SLATINKA: PREČO SME PROTI

Združenie SLATINKA

zujú, že na lokálnej a čiastočne i národnej úrovni si to uvedomuje už i väčšina našich občanov. Čím ďalej tým zjavnejšia globalizácia environmentálnych problémov bude zrejme viesť k rastúcemu (pragmatickému) uvedomeniu si vlastného prospechu z rozumnejšieho čerpania planetárnych zdrojov a menšieho znečisťovania biosféry.

V súčasnosti sme svedkami toho, že predstavitelia pragmatických a hodnotových prístupov k zmene (či alternatíve) ďalšieho vývoja spoločnosti sa zvyknú skôr vzájomne obviňovať, než spolupracovať. Tí prví sú pre tých druhých "plytkí", "povrchní" či "technokratickí", tí druhí sú pre prvých v lepšom prípade rojkovia, v horšom fundamentalisti, fanatici, tmavozelení a pod.

Zdá sa, že východiskom môže byť len ich vzájomné pochopenie a spolupráca, vzhľadom na to, že aj pri odlišných filozofických východiskách sú ciele, ku ktorým chcú dospieť, príbuzné, aj keď nie zhodné. Hlbinný prístup napr. propaguje svet bez áut, plytký prístup sa síce zmiernil so svetom s autami, ale s čo najvyššou životnosťou, čo najnižšou spotrebou hmoty a energie a čo najmenej znečisťujúcimi životné prostredie. Hlbinný prístup je vo svojej filozofickej podstate biocentrický až ekocentrický, plytký má oveľa bližšie k antropocentrickému nazeraniu na svet.

Hľadanie trvalo udržateľnej alternatívy nie je výzvou len pre environmentalistov

Ďalší problém vzniká v súvislosti s nedorozumením vychádzajúcim z mylnej predstavy, že alternatívny či trvalo udržateľný rozvoj je záležitosťou (len, či v prvom rade) ochrancov životného prostredia. Pritom pri kolíske príslušných alternatívnych prístupov, vychádzajúcich z elementárneho poznania, že neobmedzený rast v prostredí obmedzených zdrojov jednoducho nie je možný, stálo pravdepodobne viac ekonómov než ekológov či environmentalistov (od Schumachera cez Dalyho a Cobba, Ekinsa až po Mishana, Hendersonovú a mnohých ďalších).

Práve bývalý ekonóm Svetovej banky Herman Daly už r. 1990 asi najviac prispel k operacionalizácii koncepcie trvalej udržateľnosti stanovením jej exaktných princípov. Sú založené na rešpekovaní hraníc únosnosti, zvyšovaní efektívnosti využívania zdrojov (namiesto intenzifikácie ich tokov), podriadení miery exploatacie miere regenerácie, redukcii znečistenia pod úroveň obnoviteľnej asimilačnej kapacity a využívaní neobnoviteľných zdrojov len v rozsahu neprevyšujúcom schopnosť a tempo ich náhrady zdrojmi obnoviteľnými.

***

Správa Naša spoločná budúcnosť (1987) i závery Summitu Zeme (1992), pri všetkých ich nedostatkoch,

nepochybne správne zdôraznili jedno: miera znečisťovania životného prostredia a úroveň hospodárskeho rozvoja sú dve strany tej istej mince, inými slovami: "Čo je neekologické, nemôže byť dlhodobo ani ekonomické" a zároveň: "Bieda a deficit uspokojovania základných potrieb sa nezaobídu bez drancovania životného prostredia a jeho odsúvania na stále nižšie priečky politickej a spoločenskej agendy" A do tretice by sme mohli doplniť: "Totalitné systémy, ignorujúce, ba potláčajúce ľudskú dôstojnosť, iniciatívu, spontánnosť, samosprávnosť a princíp dobrovoľnej zodpovednosti, nemôžu byť alternatívou" – o tom sme sa mali napokon dosť možností presvedčiť na vlastnej koži.

Dlhodobá neudržateľnosť dominantných systémov dvadsiateho storočia a hodnôt, ktoré zdrôrazňovali a potom sa o ne opierali, je zrejماً. Alternatívu by sme teda mali hľadať, podobne ako spomínaný Josef Vavroušek, v rámci, ktoré budú dostatočne ambiciózne, na jednej strane nebudú účelovo vymedzované ideologickými tabu, ale na druhej strane nebudú protirečiť najlepším skúsenostiam z dejín ľudstva a nebudú sa snažiť prispôbiť realitu svojim umelým konštrukciám.

Summit Zeme r. 1992 za takúto globálnu alternatívu označil koncepciu trvalej udržateľnosti ako alternatívneho globálneho rozvojového modelu integrujúceho a optimalizujúceho vzájomné vzťahy medzi základnými dimenziami rozvoja. Tieto dimenzie sa od čias priemyselnej revolúcie zvykli chápať ako protirečivé, ale ich protirečivosť nie je dlhodobo únosná. Či sa koncepcia trvalej udržateľnosti takouto alternatívou skutočne stane, ukáže až budúcnosť. Je však fakt, že bez ohľadu na názov a definíciu, veľmi na výber nemáme.

Literatúra

- Daly, H. E., 1990: Towards Some Operational Principles of Sustainable Development. *Ecological Economic*, 2, p. 1–6.
- Friends of the Earth Europe, 1995: Towards Sustainable Europe – Summary. Brussels, Amsterdam.
- Kuhn, T. S., 1981: Štruktúra vedeckých revolúcií. Pravda, Bratislava.
- Nováček, P., Mederly, P. a kol., 1996: Strategie udržiteľného rozvoje. PFUP, STUŽ, Olomouc, 186 pp.
- Vavroušek, J., 1993: Perspektívy ľudských hodnot sluchiteľných s trvale udržiteľným spôsobom života. In Nováček, P., Vavroušek, J. (eds): *Lidské hodnoty a trvale udržiteľný způsob života*. STUŽ a PFUP Olomouc, p. 91–100.
- Weizsäcker von, E. U., Lovins, A. B., Lovinsová, L. H., 1996: Faktor čtyři. MŽP ČR Praha, 331 pp.

Príspevok bol vypracovaný s podporou Vedeckej grantovej agentúry VEGA.